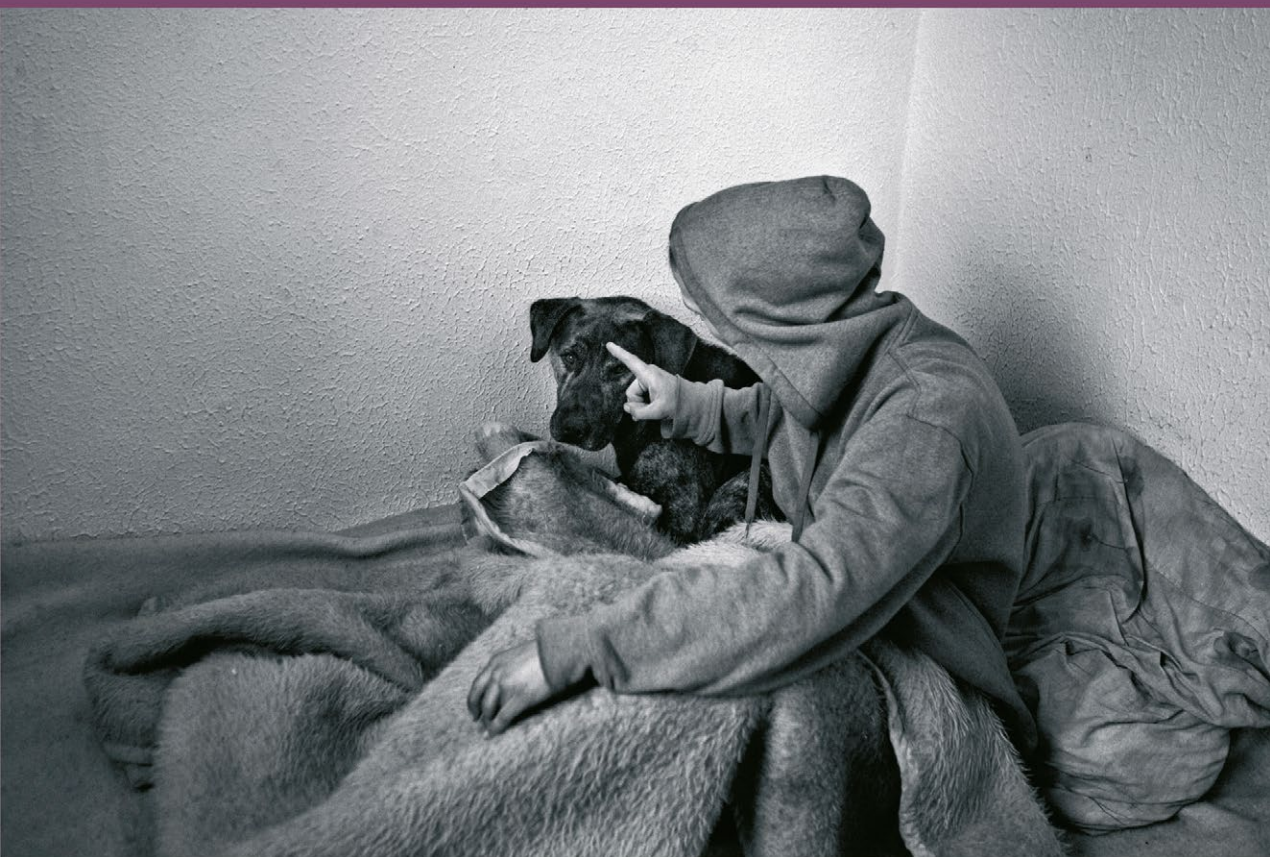


Bezdomovectví

jako alternativní existence mladých lidí



Marie Vágnerová, Ladislav Csémy, Jakub Marek

KAROLINUM

Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí

prof. PhDr. et RNDr. Marie Vágnerová, CSc.

PhDr. Ladislav Csémy

Mgr. Jakub Marek

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc.

doc. PaedDr. Eva Šotolová, Ph.D.

Studie byla podpořena grantem GA ČR P407/10/1494

„Psychologické předpoklady společenské reintegrace mladých bezdomovců“.

Děkujeme za podporu charitativní organizaci Naděje.

Redakce Lenka Ščerbaničová

Obálka Anna Issa Šotolová s použitím fotografie Dany Kyndrové

Dokumentace Dana Kyndrová, Anna Pospíšilová a Ladislav Kázmér

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První dotisk prvního vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Marie Vágnerová, Ladislav Csémy, Jakub Marek, 2013

ISBN 978-80-246-2209-5

ISBN 978-80-246-2418-1 (online : pdf)



Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

I. Životní příběhy mladých bezdomovců (Marie Vágnerová)	9
1. Úvod do problematiky – co je bezdomovectví, s čím souvisí a co přináší	9
2. Cíl studie, použitá metoda a charakteristika zkoumané skupiny	11
3. Životní příběhy mladých bezdomovců	14
4. Dětství a dospívání mladých bezdomovců	15
4.1 Rodina – názory mladých bezdomovců na domov a průběh jejich dětství	15
4.1.1 Neuspokojiví byli rodiče závislí na alkoholu, se sklonem k násilí nebo duševně nemocní	19
4.1.2 Vztah mladých bezdomovců k rodičům	24
4.1.3 Problémy vzniklé v důsledku rozpadu původní rodiny	30
4.1.4 Domov, kde nebyli chtěni	36
4.1.5 Prarodiče jako náhradní zdroj jistoty a bezpečí	39
4.1.6 Náhradní rodina nebo ústav	40
4.2 Škola – názory mladých bezdomovců na vlastní školní úspěšnost	45
4.2.1 Problémy mladých bezdomovců v chování ve školním věku a v adolescenci	49
4.3 Vrstevníci – hodnocení vztahů s vrstevníky v době dětství a dospívání	51
4.4 Shrnutí příběhu dětství a dospívání mladých bezdomovců	54
5. Počátky bezdomovectví	56
5.1 Odchod na ulici a jeho příčina	58
5.1.1 Závislost na drogách a alkoholu	61
5.1.2 Neschopnost a neochota systematicky pracovat	63
5.1.3 Neschopnost hospodařit s penězi a zadlužení	64
5.1.4 Nezkoušenost a neschopnost uspořádat si svůj vlastní život	65
5.1.5 Trestná činnost	66
5.1.6 Vliv problematického partnera	67
6. Život na ulici	68
6.1 Získávání prostředků k obživě	72
6.1.1 Charitativní organizace	73
6.1.2 Popelnice a kontejnery	73
6.1.3 Žebrání	75
6.1.4 Sběračství	76
6.1.5 Krádeže	76
6.1.6 Prostituce	81
6.1.7 Parazitování	85

6.2	Bydlení a přespávání na ulici	85
6.2.1	Přespávání venku	87
6.2.2	Lodě	89
6.2.3	Noclehárny a ubytovny	90
6.2.4	Squaty	91
6.3	Život na ulici má své negativní stránky	94
6.3.1	Okradení, fyzické či sexuální násilí	96
6.3.2	Špatné vztahy s lidmi	99
6.3.3	Zima a špína	100
6.3.4	Pocit dezorientace a vyloučenosti	101
6.4	V čem je život na ulici pozitivní	103
6.5	Změna hodnot a norem	106
6.6	Vztahy s lidmi na ulici	107
6.6.1	Mezilidské vztahy v rámci bezdomovecké komunity	108
6.6.2	Názory mladých bezdomovců na přátelství a partnerství	116
6.7	Vztahy s lidmi mimo bezdomoveckou komunitu	121
6.8	Rodičovství mladých bezdomovců	124
6.9	Shrnutí příběhu o odchodu na ulici a o bezdomoveckém životě	127
7.	Názor mladých bezdomovců na sebe samé a na svou proměnu	128
7.1	Osobnost mladých bezdomovců	128
7.1.1	Charakteristika vlastní osobnosti mladých bezdomovců	131
7.1.2	Sklon k agresivnímu reagování	135
7.1.3	Potřeby, obavy a přání mladých bezdomovců	140
7.2	Proměna, k níž dochází pod vlivem života na ulici	156
7.2.1	Názor mladých bezdomovců na vlastní proměnu	159
7.3	Shrnutí příběhu o vnímání sebe sama a hodnocení vlastní proměny	166
8.	Jak si mladí bezdomovci představují svou budoucnost	167
8.1	Názory mladých bezdomovců na předpoklady a překážky návratu do společnosti	172
8.2	Změna sociálního postavení mladých bezdomovců po dvou letech	184
8.3	Shrnutí představ mladých bezdomovců o vlastní budoucnosti možném návratu do společnosti	187
9.	Závěr	187
II.	Duševní zdraví mladých bezdomovců (Ladislav Csémy)	189
1.	Poruchy duševního zdraví mladých bezdomovců	189
1.1	Depresivní a úzkostné poruchy	189
1.2	Suicidální chování	190
1.3	Posttraumatická stresová porucha (PTSD)	191
1.4	Schizofrenie a jiné psychotické poruchy	192
2.	Poruchy duševního zdraví mladých bezdomovců v Praze	192
2.1	Profil skupiny bezdomovců na škálách KIPS	193
2.1.1	Užívání návykových látek	194

2.2 Psychiatrické symptomy u typů bezdomovců založené na vývojové trajektorii	195
2.3 Alkohol a ilegální drogy v souboru pražských mladých bezdomovců	199
2.3.1 Profil psychiatrických poruch u uživatelů pervitinu	201
2.4 Shrnutí	203
III. Proces reintegrace mladých bezdomovců do společnosti (Jakub Marek)	205
1. Roviny reintegrace	205
2. Teoretická východiska	207
3. Výzkumný design	211
4. Charakteristika zkoumané skupiny	213
5. Vyrovnání s minulostí	220
5.1 Vyrovnání s životem v rodině	221
5.1.1 Vztahy s rodiči	222
5.1.2 Vliv výchovy a výchovná traumata	231
5.1.3 Vyrovnání s traumaty prožitými v dětském věku	236
5.2 Vyrovnání se životem na ulici	241
5.3 Vyrovnání se sebou samým	244
5.3.1 Jsem obět – někdo mi ublížil	244
5.3.2 Já jsem udělal chybu	249
5.4 Hledání smyslu života	254
5.4.1 Ulice jako demotivující prostředí	255
5.4.2 Rezignace	257
5.4.3 Známi z ulice a jejich vliv	260
5.4.4 Změna potřeb jako nutný předpoklad reintegrace	262
5.4.5 Hodnota svobody a její význam	264
5.4.6 Význam hrdosti	265
5.4.7 Dosažitelnost práce	267
6. Impulz ke změně života	269
6.1 Negativní impulz ke změně životního stylu	270
6.1.1 Poznání nutnosti	270
6.1.2 Ohrožení	272
6.1.3 Smrt	274
6.2 Pozitivní impulz ke změně životního stylu	276
6.2.1 Vzor	276
6.2.2 Partnerství, láska, dítě	278
6.2.3 Kontakt s lidmi nežijícími na ulici	281
6.2.4 Bůh	283
7. Pohled do budoucnosti	287
7.1 Nabídka pomoci – charitativní organizace	289
7.2 Překonávání překážek v procesu integrace	293
7.2.1 Dluhy	293
7.2.2 Zvládnutí pracovního procesu	295

7.2.3 Získání bydlení	298
7.2.4 Začlenění do společnosti	300
7.2.5 Nové sebevymezení	301
8. Význam sociálních služeb	304
8.1 Současná praxe sociálních služeb	305
8.2 Sociální služby určené pro bezdomovce	306
8.2.1 Terénní služby	307
8.2.2 Nízkoprahové služby	308
8.2.3 Ubytovací služby	310
8.3 Základní principy sociální práce s bezdomovci	311
9. Závěr	313
9.1 Vyrovnání s minulostí	315
9.2 Hledání smyslu života	317
9.3 Získání nových schopností a možností	319
9.4 Závěrečná doporučení	319
Přílohy	323
Příloha č. 1 – Slovník mladých bezdomovců	323
Příloha č. 2 – Mapy	325
Seznam použité literatury	327
Jmenný rejstřík	335
Věcný rejstřík	338

I. ŽIVOTNÍ PŘÍBĚHY MLADÝCH BEZDOMOVců

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY – CO JE BEZDOMOVECTVÍ, S ČÍM SOUVISÍ A CO PŘINÁŠÍ

Chronické bezdomovectví lze chápat jako **syndrom komplexního sociálního selhání**, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky. Obvykle je spojeno s mnoha dílčími problémy, které jsou podmíněny interakcí znevýhodňujících dispozic a nepříznivé životní zkušenosti, resp. kumulací subjektivně těžko zvládnutelných zátěží.

Bezdomovectví je komplexním fenoménem, nejde jen o chybění přístřeší. Tak je chápe většina odborníků, kteří se danou problematikou zabývají. Např. Hradecký (2007) rozlišuje 3 základní aspekty bezdomovectví: zda má dotyčný jedinec místo k bydlení, které by bylo vhodné k obývání, zda má v tomto směru nějakou právní jistotu a zda tam má prostor pro svůj soukromý život.¹ Průdková a Novotný (2008) připomínají, že kromě ztráty bydlení je bezdomovectví spojeno se **ztrátou domova** a se **sociálním vyloučením**, s odsunutím na okraj majoritní společnosti. V souvislosti s tím leckdy dochází i k odtržení od jejího hodnotového a normativního systému, který bezdomovci nepřijímají a neřídí se jím, a k zásadní změně životního stylu. Vyloučení ze společnosti se projeví ve všech oblastech života:

- ztrátou profesní pozice a s tím i legálního přístupu k finančním prostředkům, ztrátou ekonomické soběstačnosti,
- vyloučením z rodinného společenství, narušením vztahů s blízkými lidmi a rozpadem sociální sítě,
- redukováním stylem života a nárůstem závislosti na podpoře charitativních organizací, žebráním a prohledáváním odpadků či kriminální aktivitou.

Z psychologického hlediska je na bezdomovectví nejvýznamnější ztráta zázemí, jistoty a bezpečí domova, blízkých lidí, s nimiž by daný jedinec sdílel život, a s tím souvisejícího pocitu opory. Podle Mallettové a jejích spolupracovníků (2010) je důležité i chybění místa, jehož součástí by se daný jedinec cítil být, kde by byl chtěný a ostatními podporovaný. (Je ovšem pravda, že domov,

1 Mezi bydlením, tj. místem, kde má dotyčný jedinec soukromí, a jeho vztahy s blízkými lidmi existuje souvislost. Pokud někdo nemá byt, tak si jen těžko vytvoří nějaké stabilnější vazby, a naopak, pokud se jeho vztahy s blízkými lidmi rozpadnou, snáze z domova odchází anebo je odtud dokonce vyhozen.

z něhož tito lidé odešli nebo byli vyhozeni, takový být nemusel.) Domov je spojen i s jistotou soukromí, kam nikdo cizí nesmí a které tak představuje faktickou i symbolickou ochranu. Ztráta domova bývá spojena s **obecnější nezakotveností**, s neustálými přesuny z místa na místo a s chyběním pocitu sounáležitosti a příslušnosti k někomu či něčemu. S tím často souvisí i neschopnost, resp. neochota jednat v souladu s obecně uznávanými pravidly a s ohledem na někoho jiného (Robinson, 2002).

Bezdomovectví přináší větší míru stresu a nutnost vyrovnávat se s neustálým ohrožením, které život na ulici přináší. Nejde tedy jen o to, že člověk nemá trvalé bydliště, ale že mu chybí lidé, k nimž by patřil (nebo se příliš často mění), místo, kde by se cítil bezpečný a byl by ochoten pro něj něco udělat. Bezdomovectví člověka na jedné straně zbavuje tlaku na plnění různých požadavků, ale zároveň ho připravuje o ochranu, kterou standardní sociální začlenění poskytuje. Odchod na ulici velmi často nastartuje devastující životní trajektorii, která může být nevratná. Bezdomovectví bývá tudíž leckdy spojeno s **procesem postupné desocializace**.

Marginalizace spojená s bezdomovectvím přináší i **společenskou stigmatizaci**, protože majoritní společnost považuje život na ulici za jednoznačně zápornou odchylku od normy. Pro většinu lidí je nesporným důkazem sociální patologie, a tudíž k takovým jedincům zaujímají odmítavý a odsuzující postoj (Marek, Strnad a Hotovcová, 2012). Farrington a Robinson (1999) zjistili, že se bezdomovci na počátku snaží udržet přijatelnou sebeúctu popíráním příslušnosti k uvedené komunitě a zdůrazňováním vlastní odlišnosti. Pozdější přijetí bezdomovecké identity, k němuž dochází dle uvedených autorů přibližně po dvou letech života na ulici, signalizuje nárůst lhostejnosti a další osobnostní i sociální propad.

Značnou část bezdomovecké komunity tvoří mladí lidé pod 26 let². Jak uvádí např. Darbyshire se svými spolupracovníky (2006), do této věkové kategorie patří přibližně polovina bezdomovců. Jejich **odchod na ulici může mít různé důvody**. Jedním z nich je potřeba svobody a nezávislosti a touha experimentovat se svým životem. Někdy jde o výkyv v životním směřování, který je jen dočasný a přinese žádoucí zkušenost, jindy o počátek postupného propadu, který takový jedinec nedokáže zvládnout, ať už jsou důvody jeho selhání jakékoli. Na rozhraní adolescence a mladé dospělosti může představovat odchod na ulici krajní způsob hledání nových zkušeností a jejich limitů, jakousi variantu adolescentního moratoria, které nemusí trvat dlouho. Ale může jít i o důsledek závažných a často dlouhodobých problémů, které mladý člověk nezvládá a nedokáže na ně reagovat jinak než únikem a rezignací na účelnější řešení. V každém případě jde o rizikové rozhodnutí, které leckdy vede k dalším potížím. Ty mohou negativně ovlivnit vývoj osobnosti daného jedince, změnit jeho postoje i chování a ztížit tak jeho případný návrat do společnosti.

2 M. van den Bree a její spolupracovníci (2009) uvádějí, že bezdomovci tvoří 7,4 % dospělé americké populace. Kolik je jich v České republice, není známo, přesné údaje neexistují.

Mladí lidé patří nejčastěji do **kategorie skrytých bezdomovců**, kteří sice žijí na ulici, ale ještě nejsou na první pohled odlišitelní od příslušníků majority (Průdková a Novotný, 2008). Většina z nich dodržuje běžné sociální standardy, např. dbají o svůj vzhled, chodí čistí a ani jejich chování nemusí být vždycky nápadné. I když žijí bezdomoveckým způsobem života, od této komunity se zatím distancují. Ještě se ve svém sociálním propadu nedostali tak daleko, aby jim byl názor jejich okolí zcela lhostejný. Obvykle jsou přesvědčeni, že pobyt na ulici je jen dočasným výkyvem v jejich životě a že se dříve či později vrátí zpět. Zatím si nepřipustí, že by to nemuselo být tak snadné. Mladí lidé mají větší šanci změnit svůj život, a proto je účelné zjistit, jak by se s nimi mělo pracovat, aby se nestali chronickými bezdomovci. To byl také hlavní cíl studie, jejíž výsledky v následujícím textu uvádíme.

2. CÍL STUDIE, POUŽITÁ METODA A CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÉ SKUPINY

Jak ukazuje D. McAdams (1996, 2001, 2006), jednou z možností, jak poznat nějakého člověka, je jeho **životní příběh**, resp. hlavně způsob, jak jej on sám chápe a interpretuje. Nejde zde ani tak o zachycení reálného dění, ale o způsob jeho subjektivního chápání. Osobní příběh představuje zajímavou informaci nejenom o daném jedinci, ale i o dění, jehož byl účastníkem. Může v něm vyjádřit svůj názor na sebe sama, na další lidi, kteří pro něho byli v něčem významní, i svůj vztah ke světu. Je důležité, které osoby jsou součástí jeho příběhu, jak je hodnotí a jakou roli jim ve vztahu k sobě přičítá. Události, které jsou do takového příběhu zahrnuty, mají nějaký osobní význam a lze je chápat jako mezníky ovlivňující průběh dalšího dění. Subjektivní přístup se projeví i v tom, jak daný jedinec vysvětluje příčiny a následky různých událostí a jaké závěry z nich vyvozuje pro svůj další život. Zajímavá bývá i dynamika příběhu spojená s proměnou chápání některých událostí a jejich hodnocení (např. v dospělosti může člověk hodnotit chování své matky trochu jinak než v době dospívání atd.). Uvedené údaje nemusí být vždycky pravdivé, některé mohou být zkrácené (ať už vědomě nebo nevědomě), jiné mohou chybět atd. Životní příběh je subjektivní pravdou a tak je třeba na něj nahlížet (Vágnerová, 2010). Přesto je velmi důležitou informací, která může pomoci daného jedince pochopit a najít vhodné řešení jeho situace.

Zkušenosti z dětství a dospívání vedou k vytváření schémat, která podmiňují tendenci k určitému **způsobu vnímání a hodnocení jiných lidí i sebe sama**. (Tak je vysvětloval jeden z představitelů sociálně kognitivní teorie G. Kelly.) Vždycky jde o to, jak člověk svému okolí rozumí a jak si vykládá různé projevy jiných lidí, což může být s ohledem na jeho osobnostní vlastnosti i získané zkušenosti dost rozdílné. Ani sociální schémata nemusí plně odpovídat realitě, některé aspekty mohou být akcentovány a jiné potlačovány, nebo dokonce přehlíženy. Někdo si může např. idealizovat matku a vidět jen její pozitivní vlastnosti, za-

tímco otce může hodnotit generalizovaně negativně jenom proto, že ženu a děti opustil a založil si novou rodinu. Z hlediska rozvoje názorů a vztahů k jiným lidem (a nakonec i k sobě samému) je podle J. Bowlbyho (a jeho teorie vazby) důležitá raná zkušenost. Tu dítě získává na základě prožití citové vazby s matkou, popřípadě i s dalšími blízkými osobami. Každý jedinec promítá své zážitky s rodiči do sebezpojetí i do vztahů k jiným lidem. **Primární zkušenost s jistým a spolehlivým člověkem** a s jasně diferencovanými sociálními signály je dobrým základem pro další rozvoj sociálně adaptačních schopností i celé osobnosti. Její chybění jej naopak narušuje a deformuje. Základ budoucího sociálního propadu může být v případě některých mladých bezdomovců právě v ní.

Cílem studie bylo **poznání způsobu, jakým mladí bezdomovci chápou průběh vlastního života** a určení mezníků a osob, které je nejvíce ovlivnily. Pokud má mít práce s mladými bezdomovci potřebný efekt, je třeba vědět, jací jsou, jaké mají problémy a co je vedlo k odchodu na ulici. Takové poznatky lze získat prostřednictvím **narativně zaměřeného semistrukturovaného rozhovoru**, který respektuje chronologický průběh jejich života. Životní příběh lze považovat za vhodnou metodu k zachycení i tak komplexního jevu, jako je proces adaptace na zásadní změnu vlastní existence. Může poskytnout informace o tom, jak její tito lidé vnímají a prožívají a které události či rozhodnutí považují za podstatné. Součástí rozhovoru byly následující okruhy:

- **Průběh dětství a dospívání.** Z tohoto hlediska je důležitý názor mladých bezdomovců na rodinu, z níž pocházejí, na vztahy s rodiči či náhradními rodiči a sourozenci, na školu a vlastní školní úspěšnost, a nakonec i na vztahy s vrstevníky.
- **Odchod na ulici** a vysvětlení okolností a příčin, proč k němu došlo. Podstatný je i jejich názor na způsob života, jakým aktuálně žijí, a způsob jeho zvládnutí, i na vztahy s lidmi v rámci bezdomovecké komunity.
- **Názor na sebe sama**, včetně změn, které vznikly v důsledku života na ulici, míry proměny vlastní identity a spokojenosti se sebou samým. Důležité je i zjištění posunu morálního uvažování a aktuální hodnotové hierarchie.
- **Představy o budoucnosti** a možnosti návratu do společnosti. K lepšímu pochopení může přispět i znalost názoru těchto lidí na případnou pomoc a její očekávanou efektivitu. Tato část příběhu je důležitá z hlediska možnosti podpory návratu mladých bezdomovců do společnosti.

Ve vyprávění mladých bezdomovců jsou mnohé nepřesnosti, zejména v určení doby, kdy se příslušná událost stala, občas se v něm vyskytují i vzájemně se vylučující informace. Kontrola správnosti údajů byla možná spíše výjimečně, když jsme měli možnost získat další informace, ale většinou to možné nebylo. Některé nepřesnosti a výpadky lze přičítat i důsledkům déleodobého užívání psychoaktivních látek narušujících fungování paměti a možná i stylu života, který nic takového nevyžaduje.

Klienti měli v průběhu rozhovoru dost prostoru, aby mohli říci všechno, co chtěli. Jejich produkce byla hodně obsáhlá a informačně bohatá. Jednotlivé

rozhovory trvaly v průměru 2–2,5 hodiny. Rozhovor byl zaznamenán na diktafon a poté přepsán. Získané informace jsme strukturálně i tematicky analyzovali podle toho, jak tito lidé jednotlivé události a chování různých osob popisovali a jak interpretovali předpokládané příčiny daného dění i jeho další důsledky. Kvalitativní hodnocení jsme pro lepší přehled doplnili uvedením četností jednotlivých variant. Užitečné byly i zkušenosti a poznatky pracovníků Naděje, kteří s mladými bezdomovci dlouhodobě pracují a mají o nich víc informací.

Pro základní orientační zhodnocení osobnosti mladých bezdomovců jsme použili **zkrácené verze Eysenckova dotazníku EPQ/S**, jehož validita byla potvrzena i na české populaci (Kožený, 1999). Dotazník obsahuje 48 položek, k posouzení každé vlastnosti (Extroverze – Introverze, Neuroticismus – Emoční stabilita, Psychoticismus a Sociální desirabilita) je určeno 12 položek. Psychometrické parametry zkráceného testu zůstávají relativně stabilní a lze jej bez problémů použít k výzkumným účelům (Kožený, 1999).

Další metodou určenou k poznání osobnosti mladých bezdomovců byl projektivní **TAT test H. Murrayho**, resp. tři obrázky z tohoto testu (viz příloha) a dva nové, které byly pro tento účel vytvořeny. Jde o předlohy, které navozují téma mezilidských vztahů, resp. vztahů k rodině a téma budoucnosti a směřování vlastního života. Základní myšlenkou metody je předpoklad, že individuálně charakteristické zpracování tématu poslouží k pochopení dané osobnosti. Vyšetřovaný jedinec má pro každý obrázek vytvořit příběh, který by mu dle jeho názoru nejlépe odpovídal. Má říci, co si myslí, že se děje na obrázku, co zde zobrazení lidé (člověk) dělají. Co bude dál, o čem přemýšlejí, co by chtěli a co udělají, resp. jak příběh nakonec dopadne. I když jsme metodu použili jen jako semiprojektivní, to znamená, že jsme podpořili produkci klienta uvedenými obecnými otázkami, lze předpokládat, že oslovení lidé se ztotožní s určitou postavou a promítnou do svých příběhů své názory, potřeby a pocity. Projeví se zde, jakým způsobem vnímají okolní svět, jiné lidi a svou vlastní pozici v něm. Avšak nejde jen o to, jaké záměry a motivy jsou různým postavám přičítány, zajímavé je i zjištění, které z nich je nejčastější a lze je proto považovat pro daného klienta za důležité. Hodnotí se i případné překážky a problémy, které mohou hlavního hrdinu potkat, jeho představa o způsobu, jak si s nimi poradí a nakonec i vyústění příběhu, zda dopadne dobře či špatně (Svoboda, 1999; Vágnerová, 2010).

Zkoumanou skupinu tvořilo 90 mladých bezdomovců, 60 mužů a 30 žen ve věku od 19 do 26 let (průměrný věk mužů byl $x = 22,90$, $SD = 2,25$, průměrný věk žen byl $x = 22,63$, $SD = 2,40$). Tito lidé byli bez domova v průměru 2,43 let ($SD = 2,33$). Domov ztratili, resp. z něj odešli nebo byli vyhozeni, většinou mezi 19. a 22. rokem (73,3% zkoumané skupiny). Šlo o jedince, kteří docházeli do denního centra charitativní organizace Naděje v Praze, kde měli možnost se najít, získat ošacení a být v teple. Všichni oslovení lidé souhlasili s rozhovorem, což bylo pravděpodobně dáno jejich pozitivní zkušeností s examinátorem, který

je zároveň pracovníkem této instituce, a zřejmě i faktem, že rozhovor byl honorován menší finanční částkou (150 Kč).

3. ŽIVOTNÍ PŘÍBĚHY MLADÝCH BEZDOMOVců

Porozumění životnímu příběhu těchto lidí může přispět k pochopení jejich současné situace. Ta je charakteristická nestabilitou životního směřování, nezávládnutím požadavků dospělosti, povrchními a proměnlivými vztahy s lidmi i nestandardně vymezeným životním teritoriem s minimem soukromí. Konec adolescence a počátek mladé dospělosti představuje z hlediska dalšího života daného jedince rozhodující období, a to i tehdy, pokud se nevyvíjí tak, jak má. To znamená, pokud nedojde k harmonizaci svobody rozhodování a jednání a k přijetí zodpovědnosti za svá rozhodnutí a činy. Jak připomíná Whitebeck (2009), odchod na ulici uzavírá přístup k mnoha jiným možnostem (profesním i vztahovým), které by mohly přispět k účelnějšímu rozvoji života mladého člověka, a proto může jeho další osobnostní rozvoj dost podstatně deformovat.

Problematické bezdomovectví mladých lidí je věnována celá řada zahraničních studií, např. výzkumy Lynn Rew (2003), J. Hydea (2005), L. Whitbecka (2009), S. Mallettové a jejích spolupracovníků (2010) a dalších. Česká odborná literatura zatím mnoho informací nenabízí, a pokud existují, jde spíše o přehled empirických zkušeností vyplývajících z práce s mladými bezdomovci. Takové jsou publikace Hradeckého (2007), Průdkové a Novotného (2008) nebo Marka, Strnada a Hotovcové (2012). Můžeme předpokládat, že v lecčem se budou výsledky výzkumů, které se uskutečnily v rozdílných sociokulturních podmínkách, shodovat s našimi, ale nemusí tomu tak být vždy a ve všech oblastech.

Z výsledků uvedených studií vyplývá, že **příčiny bezdomovectví mladých lidí mohou být různé**. Obvykle nejde o náhlou změnu vyvolanou jedinou událostí, ale o důsledek déleodobé kumulace negativních vlivů. Tito lidé bývají leckdy i nevýhodně geneticky disponováni, a proto se s mnoha zátěžemi nedokáží vyrovnat přijatelnějším způsobem, resp. to nedokáží bez něčí pomoci, a ta nemusí být vždycky dostupná. Cesty k bezdomovectví mohou být rozmanité a ani životní příběhy těchto lidí nejsou tak stereotypní, jak by se mohlo zdát. Jednotícím kritériem je v tomto případě často jenom jejich propad na okraj společnosti. Rozdílná může být kvalita sociálního zázemí, nyní už bývalého, ale i míra osobního selhání včetně toho, zda si své vlastní zavinění vůbec připustí. Proces propadu do bezdomovectví bývá spojen s nakupením problémů, které tito lidé nedokáží nebo ani nechtějí řešit. V jejich příběhu mívá stěžejní postavení **rodina**, ať už je chápána jako zdroj opory a pomoci, nebo naopak jako zdroj trápení a stresu.

Období dospívání a postupného osamostatňování bývá z hlediska možného propadu do bezdomovectví kritické. Zdrojem problémů, které dle Hydea (2005)

působí jako **spouštěče odchodu na ulici**, bývají v této době konflikty mezi rodiči a dítětem, nerespektování rodičovských požadavků, špatná komunikace, nedostatek dohledu nad dospívajícím, který si dělá co chce, a nezáměr rodičů o něj, nepřiměřené fyzické tresty a nakonec i užívání drog nebo alkoholu. Whitbeck (2009) připomíná, že lidé, kteří vyrůstali v problematickém prostředí, bez dostatečného pocitu jistoty a bezpečí a bez možnosti získat potřebné sociální zkušenosti, nejsou dostatečně připraveni ani na přátelské a partnerské vztahy. Chovají se k ostatním lidem stejně jako doma nebo v partě, a proto bývají odmítáni, resp. nejsou přijatelní pro většinu běžné populace. Tak dochází k jejich dalšímu posunu na okraj společnosti. Jak uvádí Johnson se svými spolupracovníky (2005), sociální síť takových lidí bývá menší a je omezena na stejně problematické jedince, což zvyšuje riziko společenského selhání.

I když jsou příběhy mladých bezdomovců rozdílné, bývá jejich součástí nepříliš šťastné dětství, neuspokojivé rodinné prostředí, podivné vztahy s rodiči, problémy v chování, které se objevují již ve školním věku, a nedokončené vzdělání, z něhož vyplývají potíže s hledáním práce. Tito lidé nebývají ochotni či schopni plnit ani základní požadavky, nemají dostatečně rozvinuté sociální dovednosti, ale zato mívají sklon k nestandardnímu, leckdy i asociálnímu jednání. Mívají sníženou odolnost k zátěžím (možná jen určitého typu) a různé psychické problémy, které řeší pasivně únikovými strategiemi. Jejich potíže bývají umocněny užíváním psychoaktivních látek a vazbou na jedince, kteří rovněž užívají drogy nebo pijí alkohol. K takovému závěru došli ve svých výzkumech týkajících se mladých bezdomovců např. Vottová a Manion (2003), Johnson, Whitbeck a Hoyt (2005), Bearsley-Smithová a její spolupracovníci (2008), Sheltonová a její spolupracovníci (2009), Marianne van den Bree se svou skupinou (2009) i mnozí další.

4. DĚTSTVÍ A DOSPÍVÁNÍ MLADÝCH BEZDOMOVců

4.1 RODINA – NÁZORY MLADÝCH BEZDOMOVců NA DOMOV A PRŮBĚH JEJICH DĚTSTVÍ

Rodiny mladých bezdomovců bývají různé. Mohou být úplné a funkční, ale i rozpadlé a více či méně problematické. Mohou být doplněné o další členy či natolik proměnlivé, že není jasné ani to, kdo do ní patří, a nemohou tudíž fungovat jako přijatelné zázemí. Určitá část mladých bezdomovců vyrůstala v náhradní rodině nebo v ústavním zařízení, protože jejich rodiče nebyli schopni či ochotni se o svoje děti starat, a ani náhradní varianta vždycky nepřinesla žádoucí výsledek. Leckdy jen proto, že neměla šanci působit včas.

Výsledky studií mnoha badatelů (Cauce et al., 2000; Votta a Manion, 2003; Tyler, 2006; Bearsley-Smith et al., 2008; Coward-Bucher, 2008; Ferguson, 2009) ukazují, že mladí bezdomovci pocházejí častěji z **rodin, které nepředstavují**

jisté a bezpečné zázemí. Jejich rodiče nezvládli přijatelným způsobem svoje partnerství, rodičovství a leckdy ani profesní roli. Mnohdy jde o jedince, kteří užívají alkohol či drogy, což posiluje riziko jejich selhání. Občas to bývají i lidé duševně nemocní či s poruchou osobnosti, kteří nebyli úspěšní ani ve své vlastní socializaci.

Život v dysfunkční rodině vede často k tomu, že se mladí lidé cítí doma přehlíženi a podceňováni a jsou přesvědčeni, že na nich nikomu nezáleží. Rodina pro ně nepředstavuje bezpečné zázemí, leckdy je tomu spíš naopak. Nedostatek opory a sounáležitosti, ale i kumulace traumatizujících zážitků **přispívá k tendenci odejít z domova kamkoli a co nejdříve**, třeba i na ulici. Rozpad rodiny slouží jako impulz k dřívějšímu osamostatňování a odchodu z prostředí, které jim z jejich subjektivního pohledu neposkytuje nic pozitivního (Mallett et al., 2010). Dost častou zátěž představují potíže spojené s příchodem nového partnera matky, který není ochoten tolerovat leckdy problematické chování dospívajících dětí své partnerky. Pokud náhradní otcové nejsou zcela standardní osobností, jsou-li např. pravidelnými konzumenty alkoholu a mají sklon k násilí, svým chováním případný konflikt ještě zhoršují.

Dysfunkční rodinné zázemí představuje závažnou zátěž, ale v podobných podmínkách žijí i jiné děti a dospívající, z nichž se bezdomovci nestanou, přestože musí řešit podobné problémy. Důvodem může být jejich větší odolnost, kombinace příznivějších genetických dispozic či výhoda opory v nějakém člověku (např. v babičce) apod. Ti, kteří selhávají, mohou mít **méně příznivé dědičné předpoklady** získané od svých problematických rodičů. Může jít např. o dispozici k impulzivité, neempatičnosti, k afektivnímu či agresivnímu reagování. Takové znevýhodňující dispozice jsou zřejmě i důvodem, proč nedokáží profitovat z pozitivních podnětů, které mají k dispozici.

Negativní zkušenost a pocit nedostatečné opory zvyšuje celkovou nejistotu a posiluje tendence k riskantnímu chování. Scénář životního příběhu bývá v takových případech dost podobný: Emočně neuspokojivý a stresující život v nefungující rodině vede k oploštění citového vývoje a k zafixování nežádoucích návyků a způsobů chování. To se může v pozdějším dětství a dospívání projevit různým způsobem, např. tendencí kompenzovat svoje problémy užíváním psychoaktivních látek, přičleněním k asociálně profilované partě, nestandardním způsobem získávání prostředků k obživě, flákáním a parazitováním na ostatních, agresivitou a necitlivostí k jiným lidem, leckdy i kriminálním jednáním. Žádoucí způsoby chování se u těchto dětí nevytvářejí, nebo ne v takové míře, jaká by byla potřebná. Chybí jim pozitivní zkušenost a za takových okolností nemají šanci, aby se ve společnosti přijatelným způsobem uplatnily. Problematické chování může být projevem **nápodoby rodičovského chování**, důsledkem zanedbávání, citového strádání a prožitých traumat. Negativní zkušenost s vlastními rodiči se promítne i do vztahu s jinými lidmi. Vytváří předpoklady k nepřiměřenému způsobu reagování (jedinci, kteří byli v dětství týráni a zneužíváni, často považují bezohledné chování za něco zcela normálního) a k preventivní

odtažitosti od ostatních lidí. Odchod na ulici představuje za takových okolností jen další fázi na cestě k hlubšímu a často nezvratnému sociálnímu propadu.

K takovému závěru došla L. Rew (2002), která upozorňuje na význam pocitu osamělosti, odcizení a zavržení v rodině. Podle zjištění Marie Robertové a jejích spolupracovníků (2005) pocházelo téměř 70 % adolescentních bezdomovců z dysfunkčních rodin, v 60 % zde byly vztahy mezi rodiči a dítětem závažně narušeny. K podobným výsledkům došla i Tylerová (2006) a Taylor-Seehaferová se svými spolupracovníky (2007). Fergusonová (2009) považuje za důležitý negativní faktor nestabilitu rodinného prostředí, která brání vytvoření pocitu jistoty a bezpečí, odchod jednoho nebo obou rodičů z domova a chybění opory od jiného členy rodiny. Je jí i neschopnost rodičů starat se o svoje děti v důsledku zahlcení vlastními problémy. Závažnou zátěž představují i různé závislosti, ať už na alkoholu nebo na drogách, které eliminují víc než jen rodičovské schopnosti. Z výsledků studie A. Nesmithové (2006) vyplývá, že rizikovým faktorem mohou být i časté zásadní změny lidí i prostředí, včetně pozdějšího umístění do náhradní rodinné péče.

V dysfunkčních rodinách, kde jsou bity a zanedbávány, získají děti dle názoru Pattersona a jeho spolupracovníků (in Whitebeck, 2009) základ asociálního chování. Naučí se tak reagovat ze zkušeností se svými rodiči. Zafixují si, že bezohledné a agresivní reagování je žádoucí, protože zjistí, že ten, kdo takto jedná, většinou uspěje. Pokud se budou podobným způsobem chovat i v jiných sociálních situacích, dostane se jim velmi často podobné odpovědi, což dále posiluje jejich přesvědčení o tom, že jde o účelný způsob. V době dětství a zejména v adolescenci si takoví jedinci vybírají společnost podobně zaměřených a podle stejných pravidel jednajících vrstevníků. Sklon k bezohlednému chování obvykle vede k adaptačním problémům ve škole, k rozchodu s konvenčně laděnými vrstevníky a k selhání v profesní přípravě i v samotném zaměstnání. Na možné negativní důsledky nežádoucího modelu chování v oblasti sociální kognice upozorňuje Ryanová se svými spolupracovníky (2000): takoví jedinci nebývají dostatečně empatictí, nejsou schopni se orientovat v chování jiných lidí, převažuje u nich hostilně atribuční styl (to znamená, že v jakémkoli projevu chování vidí zlý úmysl) a tendence k agresivním způsobům řešení čehokoli. Není pochyb o tom, že chování rodičů nejenom k dětem, ale i k sobě navzájem a k ostatním členům rodiny ovlivní vývoj dětské osobnosti, někdy možná víc než občasná epizoda zmlácení.

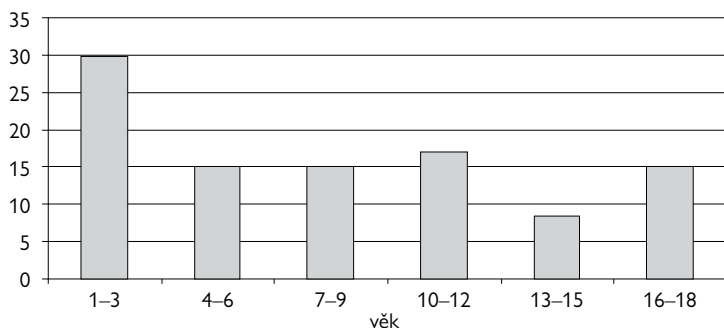
Důležitou součástí jakéhokoli příběhu je způsob **vnímání vlastního domova a jeho hodnocení**. Mladí bezdomovci dost často popisují rodiny, z nichž pocházejí, jako od počátku velmi problematické, subjektivně neuspokojivé, které se ani v průběhu času nezměnily k lepšímu. Někdy byly tyto rodiny neúplné a později doplněné (často pro daného jedince nežádoucím způsobem), nebo se v různém období jeho života postupně rozpadaly. Reakce na rozpad rodiny byly někdy hodně bouřlivé. Důvody, proč oni jako děti takto reagovali, mohly být různé, mohlo jít o důsledek nakumulování stresujících zážitků, o projev kom-

plexnějšího znevýhodnění a s ním související neschopnosti vyrovnání se ztrátou nějaké jistoty (možná v této době už jen symbolické). Bouřlivá reakce může být i signálem skutečnosti, že neměli nikoho, kdo by jim za těchto okolností nějakou jistotu poskytl. V příbězích klientů byly i rodiny, které vypravěč označil jako zdroj svých problémů, ale ony nebyly tak špatné, aby mohly být považovány za jednoznačnou příčinu jeho sociálního selhání. Subjektivní pohled mladých bezdomovců na domov nemusí odpovídat realitě a nemusí se ani shodovat s názory ostatních členů rodiny, ale pro ně takový význam má a s ním souvisí i jejich další jednání.

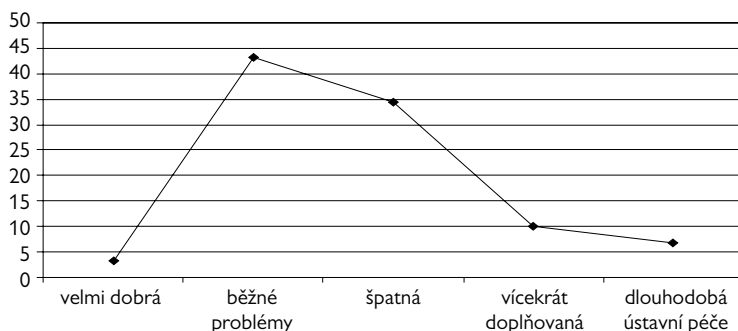
Pro lepší porozumění mladým bezdomovcům je třeba rozlišovat, v čem dle jejich názoru spočíval negativní vliv rodiny, resp. rodičů.

Jednou z možností je, že se o dítě nestarali, zanedbávali je, neměli o ně zájem a možná k němu neměli ani pozitivní citový vztah.

Další kategorií jsou rodiče, obvykle **hůře disponovaní, s nedostatečným vzděláním, často závislí na alkoholu**, kteří představovali **nežádoucí model chování**, jež dítě napodobovalo a zcela logicky začalo mít podobné problémy.



Graf č. 1 Rozpad rodiny podle věku dítěte (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).



Graf č. 2 Hodnocení rodiny dle názoru klienta (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti).

Pozn.: Někteří klienti byli od počátku života v ústavní péči a v rodině nikdy nežili.

Mezi nežádoucí, dítětem napodobované projevy patří nespolehlivost, nezodpovědnost (dluhy, nezaměstnanost, parazitování na někom), bezohledné a násilné chování a tendence k užívání alkoholu či drog.

Třetí variantou byli rodiče, kteří neměli žádné závažnější nedostatky, ale svoje **dítě v době dospívání nezvládali**, i když se o to snažili a s jeho chováním nesouhlasili. Důležitý je i důvod, proč rodina přestala (nebo vůbec nezačala) fungovat a kdo to zavinil, resp. koho považuje za hlavního viníka vypravěč příběhu. Pokud je příčinou rodinné dysfunkce problematická osobnost jednoho z rodičů a jeho tendence k nepřiměřenému chování, pak ji nelze vyřešit výměnou partnera. Zvláštnosti takového člověka budou ovlivňovat děti, které s ním žijí, i nadále.

Jak je zřejmé z grafu č. 2, **třetina klientů (34,4%) líčí své rodinné prostředí jako velmi neuspokojivé**. V jejich příběhu jde o rodiny, které nedokázaly dítěti poskytnout téměř nic, citové zázemí, základní výchovu a dokonce ani potřebné materiální zajištění. Za takových okolností je téměř nemožné naučit se všechno, co je potřebné ke zvládnutí základních socializačních nároků, a oni proto nemohli být úspěšní ve škole, mezi vrstevníky ani ve svém pozdějším životě.

4.1.1 Neuspokojiví byli rodiče závislí na alkoholu, se sklonem k násilí nebo duševně nemocní

V příbězích opravdu problematických rodin šlo velmi často o **důsledek nadměrného pití alkoholu** a z něho vyplývající problémy.³ Taková byla i rodina klienta PV: „*Když jsem se narodil, tak o té době vím akorát, že naši byli pohádaní, otec vykrádal matce byt a matka zase otcovi, takže kvůli tomu bylo několik soudů... S matkou žili moji tři sourozenci a s otcem jsem žil jenom já... No jenže se to potom nějak zvertlo a nepočítal jsem s tím, že se z otce vyklubal prostě alkoholik... **Otec jsem**, abych pravdu řekl, **neviděl 13 roků strážlivýho**. Já jsem lital po dětských domovech, po psychiatrické léčebně a v diagnostickým ústavu... Abych pravdu řekl, tak se mi žilo líp v dětském domově. Já jsem byl od otce bit, nějak jsem to prostě nezvládal, no... On ze všeho dělal velký věci a kvůli tomu po mně furt vyjížděl a to všechno dělal ten alkohol. Neviděl jsem ho strážlivýho, aby si se mnou promluvil... Máma si našla přítele, ona se od té doby nějak změnila, ona se podřídila vlastně jemu a **mně přišlo, že mě vlastně odkopli**, že už mě nechtěla ani vidět.“ Otec alkoholik a matka, která nemá o syna zájem, nemohou být dobrými rodiči a nedokáží svým dětem poskytnout bezpečné zázemí. Zároveň jim prezentují nežádoucí model chování, který ukazuje pití alkoholu a agresivní reagování jako běžný projev. V současné době je jejich dospělý syn bezdomovec, který je závislý na drogách a aktuálně ve výkonu trestu.*

3 Rodiče alkoholiky či závislé na drogách měli i mladí bezdomovci v jiných zemích. Thompsonová se svými spolupracovnicemi (2007) uvádí, že více než polovina takových lidí měla jednoho z rodičů alkoholika a 20% mělo na alkoholu závislé oba.

Příčinou selhání rodiny nemusí být vždycky jenom otec alkoholik, ale i **matka, která nadměrně pije a v důsledku toho se nestará o svoje děti**. Taková byla i matka klienta MT: „*Že začátku jsme byli pohodová, spořádaná rodina, že to normálně fungovalo. Když mi bylo pět let, tam už to právě bylo, že táta začal hodně chlastat, máma, ta ne, ta ještě fungovala normálně, ale právě že táta začal chlastat, začal nás mlátit, a pak už se to táhlo... Vydrželo to tak asi zhruba rok a půl a to už teda chlastali oba dost. My jsme v tom bytě bydleli asi 6 let, rok a půl byl zařízený normálně, pak začali rodiče prodávat věci, aby měli na chlast a už se ten byt začal přibližovat hodně skvotu. My jsme začali chodit s bráchou za školu, lítali jsme venku a nikdo si nás neovšimal... Pak vlastně tátou zavřeli na pět let a ten majitel mámu s náma vystěhoval z bytu. Tějden nebo dva jsme s mámou spali ve sklepe v prádelně dole, ale pak už přišla sociálka a ze školy mě s bráchou vzali do diagnostáku do Krče.*“ Základním problémem jeho rodiny byl alkohol a s ním související domácí násilí, a nakonec i její celkový úpadek. Klient je rovněž alkoholik, který žije na ulici osmým rokem.

Téměř stejné problémy s rodiči alkoholiky měl i klient MP: „**Máma chlastala, táta chlastal**, takže jsme byli taková jako ne ideální rodina, z bytu nás vyhodili, a kdyby nás nedržela vlastně babička s dědou, tak jsme asi ani nebyli... Moje máma se s tátou rozvedla, to mi bylo asi deset, a pak jsme byli v domově pro matky s dětmi, tam si našla přítele a s ním bydlela do mejš čtrnácti nebo patnácti, a pak se rozešli a bydleli jsme sami na ubytovně, a v mejš sedmnácti máma o ubytovnu přišla, **a já jsem skončil ve výchovném ústavu**... Celá moje rodina je takovej anti vzor.“ Tato matka byla zřejmě opravdu problematická, závislá na alkoholu a jen těžko schopná vytvořit přijatelný domov. Klient je také alkoholik, na ulici žije čtvrtým rokem, byl ve výkonu trestu.

Domácí násilí představuje specifickou negativní zkušenost. Ať už je jeho obětí matka, babička, sourozenci nebo samo dítě, vždycky **ubírá pocit jistoty a bezpečí**. Jak je zřejmé z výsledků různých studií, mladí bezdomovci pocházeli často z rodin, kde běžně docházelo k násilným scénám a oni byli jejich obětmi i svědky. Mnozí z nich opakovaně zažívali nadávky a hádky mezi rodiči, běžné byly i fyzické útoky. Jejich obětí byla primárně matka, ale často jím trpěly i děti. Minimálně polovina z nich byla v dětství opakovaně nepřiměřeně bita, především svými biologickými či náhradními otci. Ačkoliv se otcové chovají zpravidla násilněji než matky, třetina mladých bezdomovců uvedla, že je tloukly i ony. Takový zážitek může být natolik traumatizující, že vede k potřebě uniknout z domova co nejdříve. Může vést ke změně v oblasti prožívání a uvažování (v krajním případě se u takového dítěte může rozvinout posttraumatická stresová porucha). Není pochyb o tom, že podobná zkušenost daného jedince negativně ovlivní a on se bude chovat jinak, než kdyby nic takového neprožil, ať už úzkostně a odtazitě nebo útočně a agresivně.

Tylerová a Cauceová (2002) uvádějí, že 47 % mladých bezdomovců bylo v dětství nadměrně fyzicky trestáno. Tato situace trvala v průměru téměř 5 a půl roku. Španělský pediatr Olivan (2002) zjistil, že nadměrně bylo bito 48 % mladých bezdomovců. Ste-